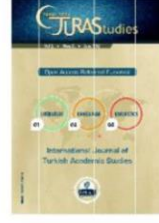

International Journal Of Turkish Academic Studies

Vol 3. • Num.1. • June 2022

Tür: Araştırma Makalesi **Kabul Tarihi:** 23 Mayıs 2022
Gönderim Tarihi: 13 Nisan 2022 **Yayımlanma Tarihi:** 16 Haziran 2022
Atıf Künyesi: KARATAŞ, Ahmet (2022), “Babur-Nâme’de Ölüm Kavramı”, **International Journal Of Turkish Academic Studies (TURAS)**, C. 3, S. 1, s.88-102

BABUR-NÂME’DE ÖLÜM KAVRAMI

Ahmet KARATAŞ¹

10.54566/turas.1102637

ÖZ

Türk edebiyatının hatırat türünde ilk örneği olan Babur-nâme, Babur’un on iki yaşında Fergana tahtına çıkması ile başlayıp, ölümünden bir yıl öncesine kadar olan zaman içindeki maceralarını anlatmaktadır. Ömrü taht mücadeleleri ve savaşlarla geçen Babur, bu eserinde başından geçenleri sade ve akıcı bir üslup benimseyerek her yönüyle gözler önüne sermiştir. Fergana, Kabil ve Hindistan olmak üzere üç ana bölümde kaleme alınan eser, zamanının iyi belgelenmiş coğrafi, idari, diplomatik ve sosyo-kültürel konularına dair bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmiştir. Eserde aynı zamanda Babur’un da şahit olduğu ölüm hadiseleri bulunmaktadır.

Tarih boyunca insanların algılamaya çalıştığı ölüm olgusunun Babur-nâme’de ilgi çekici örneklerine rastlanmıştır. Bu çalışmada, tarihsel süreç içerisinde Gök Tanrı inancı çevresindeki

¹ Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 10ahmetkaratas@gmail.com, ORCID 0000-0001-6698-8371

yazıtların oluşturduğu Orhun Türkçesi döneminden, Manihaist, Budist çevrede oluşan Eski Uygur Türkçesi döneminden ve İslami Türk çevresinin ilk eserlerini içeren Karahanlı Türkçesinden ölüm kavramını karşılayan bazı ifadelere yer verilmiştir. Daha sonra ise çalışmamızın temelini oluşturan Babur-nâme metnindeki ölüm kavramı gruplandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Babur, Babur-nâme, Ölüm, Çağatay, Fergana, Kâbil, Hindistan.

THE CONCEPT OF DEATH IN BABUR-NAME

ABSTRACT

Babur-name is the first work of Turkish literature in the category of memoirs, and it relates the story of Babur's life from his succession to the throne of Fergana at the age of twelve to his death a year later. Babur, whose life has been marked by throne battles and wars, has used a simple and flowing approach to convey all parts of his experiences in this book. The work has been considered as a source of information on well-documented geographical, administrative, diplomatic, and socio-cultural issues of the time, written in three main sections: Fergana, Kabul, and India. Babur is also witness to a number of death scenes in the work.

Interesting examples of the phenomenon of death that people are trying to perceive throughout history have been found in Babur-name. In this study, the historical process created by the belief in the God of the skies in the Orkhon inscriptions from around the Turkish period, Manihaist a Buddhist environment, including works from the period of Turkish and Islamic old Uyghur Turkish environment that meets the concept of death, the first karakhanid Turkish from some statements made. Later, the concept of death in the Babur-name text, which is the basis of our study, was tried to be explained by grouping it.

Keywords: Babur, Babur-nama, Death, Chagatai, Ferghana, Kabul, İndia.

GİRİŞ

Arapçada mevt, vefat, helak gibi kelimelerle ifade edilen ölüm, hayatın karşıtı olup sözlükte "hayatın sona ermesi" anlamına gelir. Genellikle "ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddi hayat kaynağını yitirmesi" şeklinde tanımlanan ölüm ve ölüm sonrası hakkındaki algılama, inanış ve uygulamalar kültürden kültüre, devirden devire değişmektedir (Gürkan, 2007: 32).

Her toplumun kendilerine özgü bir kültürel değerleri vardır. Dinin ve inanç sisteminin de etkili olduğu bu kültürel değerler, toplumların ölümü algılayış biçimleri açısından farklılık gösterir. Kimi toplumlar için ölüm bir son iken, kimi toplumlar için de yeni bir hayat veya yeni bir

başlangıçtır.

Her toplumda olduğu gibi, Türklerde de ölüm kavramı dinî inanç gereği, devirlere göre farklılık göstermektedir. İslamiyet'ten önce, VI. ve VIII. yüzyıllar arasında varlığı sürdüren ve Gök Tanrı inancını benimseyen Göktürk İmparatorluğu'nda ölüm, bir son olmaktan ziyade, yeni bir yaşamın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Eski Türk dinlerinden biri olarak kabul edilen Gök-Tanrı inancına göre Tanrı ve Gök kelimeleri aynı anlamda kullanılmaktadır. Gök-Tanrı inancına göre insanlar, insanın beden ve ruh olarak iki temel yapıdan oluştuğuna inanmışlar; öldükten sonra ise ruhun gökyüzüne yükseleceği, bir kuş gibi uçacağı inancını benimsemişlerdir (Kavallı, 2020: 2088). VIII. ve XI. yüzyıllar arasında varlığını sürdüren, Manihaizm ve Budizm'i benimseyen Uygur Kağanlığı'nda da ölüm bir son değildir. Budizme göre ölüm, hiçbir canlı için bir son değildir. Aksine, Karma felsefesine göre ruh tekrar tekrar vücut bulur. Kişi Nirvana'ya ulaşana kadar bu ıstırap döngüsü sürüp gitmektedir (Tokyürek, 2009: 169). Manihaizmde ölüm kavramı, ruhun beden hapishanesinden kurtulması şeklinde tasavvur edilmiştir. Gnostiklere göre, ilahi âlemin bir parçası olan ruh ölümsüzdür. Ölüm, ancak süflî olan maddi varlıklar ve insan söz konusu olduğunda beden için geçerlidir (Sarıkcıoğlu, 2000: 128). Türkler, Abbasiler döneminde kitleler halinde İslamiyet'i benimseyerek, farklı bir dinî kültür ortamı ile tanışmışlardır. İslam dininde insanın ölüm vasıtasıyla varoluşu dünyanın ötesine, aşkın bir boyuta uzanır. Bu aşkınlığın kaynağı Allah'tır. Bu aşkınlık ile ölüm ve son, bir anda sonsuzluk anlamı kazanmaktadır (Altaytaş, 2009: 15).

Eski Türklerde ölmek fiilinin anlamını belirtmek için Orhun Türkçesinde uçmak fiilinin törensel durumlarda ve istatistiksel olarak diğer sözcüklerden çok daha fazla kullanıldığı görülmektedir (Roux, 1999: 157). Barthold'a göre, Orhun yazıtlarında, Türk halkının inancı doğrultusunda insan ruhu, öldükten sonra kuş veyahut böcek suretine tenasüh edermiş. Vefat eden kişi hakkında "uçtu" deniliyor. Malumdur ki Garbî Türklerde hatta İslamiyeti kabul ettiklerinden sonra "öldü" yerine "şonkar boldu" yani "şahin oldu" deyimini kullanılıyordu (Barthold, 2015: 26). Bunun hemen hemen hiç değişmemiş şekli Müslüman Türklerin eski metinlerinde bulunmaktadır. Öldü demek yerine , Umur Paşa Destanı'nda şöyle denir: saf ruhuyla uçtu (Roux, 1999: 157). Orhun Türkçesi döneminde ölmek fiilini karşılayan uçmak fiilinin yanı sıra adırıl- "ayrılmak (ölmek)", öl- "ölmek", fiilleri ile kergek bol- "gerekli olmak (ölmek)" uç- bar- "uçup varmak (ölmek)" birleşik fiilleri kullanılmıştır.

Eski Uygurların ölüm kavramı ile ilgili oluşturdukları söz varlığı Budist ve Manihaist çevrede şekillenmiştir. Uygurlar da ölüm kavramı ile ilgili ifadelerde hem doğrudan söyleme yolunu seçmiş hem de çeşitli benzetme ve metaforlardan faydalanmışlardır (Tokyürek, 2009: 171). Manihaist ve Budist Uygur Türkçesinde ölümü karşılayan öl- "ölmek", çok- "öldürmek", yokad- "ölmek", tınlıgsız "cansız, ölü", ölmäk ämgäk "ölüm, can çekişmek" tınsıra- "nefes kesilmek, ölmek"

gibi sözlerin yanı sıra adın ajunka bar- “öbür dünyaya gitmek, ölmek”, ajundın bar- “dünyadan gitmek, ölmek”, et’öz kod- “ölmek”, tını üzül- “nefesi kesilmek, ölmek” gibi söz öbekleri de kullanılmıştır.

İlk İslami Türk yazı dili olan Karahanlı Türkçesi XI. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Köktürk ve eski Uygur Türkçesinin devamı olan Karahanlı Türkçesinde, İslami kaidelerin benimsenmesiyle birlikte, söz varlığı Arapça ve Farsça’nın etkisine girmeye başlamıştır. Karahanlı Türkçesinde ölmek fiilini karşılayan öl-“ölmek”, bud- “donarak ölmek”, kaçd- “tipiden ölmek”, keç- “ölmek”, yutuğ- “ölüm haline gelmek”, mevt “ölüm” ve kara yér bol- “kara toprak olmak, ölmek”, āhiretka bar- “öbür dünyaya göç etmek”, emr-i Hağ “Allah’ın emri, ölüm” gibi söz ve söz öbekleri kullanılmıştır.

Türkler, ölümü doğrudan hatırlatan kelimeler karşısında çekingen kalmışlar ve ölüm olayını anlatmak için birçok farklı ifade kullanmışlardır (Kavallı, 2020: 2089). Türklerin ölüm kavramını ifade ediş biçimlerinde, çeşitli dinî kaideleri benimsemesi de etkili olmuştur.

Çalışmamızın bu bölümünde, Gök Tanrı inancı çevresinde oluşan Orhun Türkçesi metinlerinden, Manihaist, Budist ve Hristiyan inanç çevresinde oluşmuş Eski Uygur Türkçesi metinlerinden ve Türklerin İslamiyeti benimsemesiyle oluşmuş, ilk İslami Türk yazı dili olan Karahanlı Türkçesi metinlerinden “ölüm” kavramını karşılayan bazı örneklere yer verilmiştir.

Orhun Türkçesi dönemine ait metinlerden bazı örnekler şunlardır:

uç- “uçmak, vefat etmek” (BK D 14)

“[Kaşım] kagan uçdukda özüm sekiz yaşda kaltım. Ol törüde üze eçim kagan olurtı. Olurupan Türk bodunug yiçe itdi, yiçe igit(t)i. Çıgañıg bay kıldı; azıg üküş kıldı. Eçim kagan olurtuk[d]a özüm tigin erk ? (...) iy)” “Babam kağan vefat ettiğinde ben sekiz yaşında idim. Yasalara göre amcam, kağan oldu. Kağan olup Türk milletini tekrar örgütledi, tekrar besledi. Yoksulu zenginleştirdi; azı çoğalttı. Amcam kağan olduğu zaman ben şehzade i(dim?)” (Ercilasun, 2016: 564).

kergek bol- “vefat etmek” (KT D 30)

“[Tört bulundaki] bodunug kop baz kıldım, yağısız kıldım. Kop maña körti; işig küçüg birür. Bunça törüg kazganıp inim Köl Tigin özi ança kergek boltı. Kaşım kagan uçdukda inim Köl Tigin yi(i yaşda kaltı ...)” “Dört bir yandaki milletleri hep tâbi kıldım, düşmansız hâle getirdim. Hepsi bana tâbi oldu; işlerini güçlerini veriyorlar. Bunca devletleri kazandıktan sonra kardeşim Köl Tigin vefat etti. Babam kağan uçtuğunda {vefat ettiğinde} kardeşim Köl Tigin yedi (yaşında kalmıştı ...)” (Ercilasun, 2016: 524).

adırıl- “ayrılmak, vefat etmek” (Ç. I.)

“kadaşım adırıldım iyi kuyda konçuyım adırıldım sekiz oğlum adırıldım iyi .....m.....kanım elimkâ tapdım elğä öğüm tapdım kadaşım tapdım erdemim” “Arkadaşım[dan] ayrıldım; ey ! kuydaki prensesim(den) ayrıldım. Sekiz oğlum(dan) ayrıldım; ey! ..... hanım; elime tapdım (= hizmet ettim);

ele (=eldeki) anneme tapdım. Arkadaşıma tapdım. Faziletim” (Orkun, 2011: 525).

Eski Uygur Türkçesine ait metinlerden bazı örnekler şunlardır:

öl- “ölmek” (IB 57)

“Kanığı ölmüş, köneki toñmiş. Kañı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelük toñgay? Küneşke olurur ol. Ança biliñler: Bu ırk başında āz emgeki bar; kin yana edgü bolur.”“(Kızın) gözde sevgilisi ölmüş, kovası (da) donmuş. Gözde sevgilisi niçin ölsün? Beydir o. Kovası niçin donsun? Güneşte duruyor. Öylece biliniz: Bu fal(ın) başında biraz acı var; (ama) sonra yine iyi olur.” (Tekin, 2019: 25).

ät’öz kod- “ölmek” (AYS VI. 0190)

“munğa ät’öz kodsarlar üküşi barça t(ä)ñri yerintä tugup, t(ä)ñrilär kuvragı asılur üştälür”“Burada ölüp (bedenlerini terk ettiklerinde) pek çoğu gökyüzünde doğar (böylelikle) Tanrılar topluluğu çoğalır.” (Ayazlı, 2012: 79).

adın ajunka ıd- “(Öbür dünyaya göndermek) öldürmek”

“hatunı ağır igke tuşup adın ajunka bardı”“...Öldürüp öteki dünyaya gönderin.” (U IV: A [10]; DKPAM Elmalı: 3529 [181]) (Şen, 2017: 65).

Karahanlı Türkçesi ait metinlerden bazı örnekler şunlardır:

keç- “geçmek, ölmek” (DLT II)

“er keçti.”“adam geçti, öldü” (Atalay, 1985: II, 5).

bud- “donarak ölmek” (DLT III)

“er tumluğka budtı.”“adam soğukta buydu, dondu ve öldü.” (Atalay, 1985: III, 439).

emr-i haq “Hakk’ın emri, ölüm” (DH, 49B)

“emr-i haqqa barçalar boyun sunup boluñ rızā

ol haqīkat bendeler dāyim rızādur dostlarım”

“Hakk’ın emrine (ölüme) herkes boyun eğerek rıza gösterebilir, kullar daima o gerçeğe rıza gösterir dostlarım.”

öl- “ölmek” (KB 1093)

“usanma ölür sen meniñde basa

inanma bu dünyāka bütme usa”

“Gâfil olma, benden sonra sen de öleceksin, bu dünyaya inanma, elinden gelirse, ona güvenme” (Arat, 1959: 89).

ğara yir bol- “kara toprak olmak, ölmek” (KB 1540)

“ısız edğü ħalmaz neçe tüz ölü

uluğ ya kiçig tut ħara yir bolur”

“İyi veya kötü, hiç biri kalmaz, hepsi de ölü; büyük veya küçük, hepsi kara toprak olur.” (Arat, 1959: 119)

1. Babur-nâme

Gazi Zahîrüddîn Muhammed’in ya da bilinen ismiyle Babur’un kaleme aldığı Babur-nâme, Vekâyi, Vâkıanâme, Vâkıât-ı Bâbüri, Bâbüriyye ve Tüzük-i Bâbüri isimleri ile de anılmaktadır.

Nevâyî ile, şiir alanında klâsik şeklini bulan Çağatayca, Babur’un Vekayi’i ile, nesir alanında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Sadece Çağatayca’nın değil, bütün Türk edebiyatının en güzel mensur örnekleri arasında sayabileceğimiz bu eser, otobiyografik özelliği yanısıra, on beşinci yüzyıl sonu ile on altıncı yüzyıl başlarındaki Orta-Asya, Afganistan ve Hindistan hakkında son derece önemli bilgilerin kaynağı niteliğindedir (Yücel, 1995: 16).

Gazi Zahîrüddîn Muhammed Babur, Vekâyi’inde hayatını, düşüncelerini, maceralarını, savaşlarını, bireysel gözlemlerini ve daha pek çok hususiyeti, akıcı ve sade bir üslupla anlatmıştır. Yücel (1995) konu ile ilgili olarak şunları belirtmektedir;

“Gezip gördüğü yerlerin medeniyetini, ekonomik ve beşerî coğrafyasını, insanların âdet, gelenek, duygu ve düşüncelerini, bölgenin bitki ve hayvanlarını yazarken iyi bir gözlemci; - Şeybânî ile Moğollar hariç- siyasî ve edebî şahsiyetleri yazarken, tarafsız bir eliştirmendir. Başarılarını naklederken son derece alçakgönüllü olan Babur, yenilgilerini, hatalarını, hatta zaaflarını naklederken gerçekçi ve akılda soru bırakmayacak kadar üslûp sahibi’dir.” (Yücel, 1995: 16).

Babur-nâme adeta XV. ve XVI yüzyılların vesikası olması nedeniyle farklı bilim dallarınca da araştırma konusu yapılmış, eser Almanca, İngilizce, Rusça, Hintçe gibi pek çok dile çevrilmiştir.

2. Babur-nâme’de Ölüm Kavramı

Gazi Zahîrüddîn Muhammed Babur’un on iki yaşında Fergana tahtına çıkması ile başlayan Babur-nâme, Babur’un ölümünden bir yıl öncesine kadar olan zaman içindeki hayat macerasını anlatmaktadır. Babur, eserinde samimi ve akıcı bir üslubu benimseyerek, dönemin tarihî, coğrafi, idari, diplomatik ve sosyo kültürel konularını kaleme almıştır.

Babur-nâme dönemin askerî çatışmaları, savaşları, taht mücadeleleri, doğa olayları, salgın hastalıkları gibi nedenlerle pek çok ölüm olayına sahne olmuştur. Bu çalışmada, Babur-nâme’deki ölüm kavramı

“Ölümün Gerçekleştiğini Tasvir Eden Fiiller”, “Öldürme Eyleminin Gerçekleştiğini Tasvir Eden Fiiller” ve “Öldürmek/Ölmek Yerine Kullanılan Deyimler” şeklinde gruplandırılarak değerlendirilmiştir. Bu gruplandırma yapılırken Gulkaiyr Kanzharbek Kyzy tarafından hazırlanan “Çağdaş Türk Lehçelerinde Ölüm Kavramı” adlı yüksek lisans tezinde kullanılan gruplandırma esas alınmıştır.

2.1. Ölümün Gerçekleştiğini Tasvir Eden Fiiller

2.1.1. fevt “ölüm” (B 30a/4)

“Maḥmūd Barlas Hıṣārı bérmeý yaḥşı saḥladı. Şā‘ir édi, dīvān tertīb qılıp édi. Sultān Maḥmūd Mīrzānıñ fevtidin soñra Hüsrev Şāh bu vāqi‘anı éldin yaşurup ḥazīne[ğa] dest-endāzlıq qıldı.” (Koca, 2013; 57). “Mahmud Barlas, Hisar’ı vermeden iyi bir şekilde savundu. Şair idi, divan tertip etmiş idi. Sultan Mahmud Mirza’nın ölümünden sonra Hüsrev Şah bu olayı halktan gizleyerek hazineye sahip çıktı.”

2.1.2. fevt bol- “ölmek” (B 301b/14)

“Yana rāy munqalib bolup İbrāhīmniñ çerigidin ayrılıp Gücerāt sarı müteveccih boldı. Uşbu fırsatlarda atası Sultān Muzaffer fevt bolup ağası Sikender Şāh kim Sultān Muzaffer’niñ uluq oğlu bolğay atası ornığa Gücerāt’ta pād-şāh boldı.” (Terzioğlu, 2016: 131). “Yine fikir değiştirip İbrahim’in askerinden ayrılıp Gücerat tarafına yöneldi. İşte bu fırsatlarda atası Sultan Muzaffer ölüp, Sultan Muzaffer’in büyük oğlu olan Sikender Şah, babası yerine Gücerat’ta padişah oldu.”

2.1.3. fevt qıl- “ölmek” (B 96b/1)

“Ura Teped[e] ḥanımgā ve maña eşittürdiler. Méniñ atamniñ anası hem Andicān’da fevt qılğan ékendür. Anı hem munda eşittürdiler.” (Mutlu, 2017: 78). “Ura Tepe’de hanım ve bana duyurdular. Benim atamın anası da Andican’da ölmüştür. Onu da burada (bana) duyurdular.”

2.1.4. ğarq bol- “boğulmak, ölmek” (B 328b/10)

“Hüseýin Ḥān fil minip bir neçe kişisi bile deryāğa kirer. Cūn’da ğarq bolur.” (Kavallı, 2016: 43). “Hüseýin Han file binip, adamları ile birlikte deryaya girer. Cun’da gark olur.”

2.1.5. maqtül bol- “öldürülmek” (B 354b/6)

“Küçüm Ḥān, Ubeyd Ḥān, Ebū Sa‘īd Sultān başlıq toquz sultān giriftār bolur. Bir Ebū Sa‘īd Sultān tirig émiş. Özge sekiz sultān maqtül bolur.” (Kavallı, 2016: 89). “Küçüm Han, Ubeyd Han, Ebu Sultan Said Sultan ile birlikte dokuz sultan tutsak olur. Bir Ebu Said Sultan diri imiş. Diğer sekiz sultan öldürülür.”

2.1.6. öl- “ölmek” (B 10a/9)

“Şīrāzda Şāhruḥ Mīrzānıñ ikinçi oğlu İbrāhīm Sultān Mīrzā édi. Beş-altı aydın soñ İbrāhīm Sultān Mīrzā ölüp oğlu ‘Abdullāh Mīrzānıñ yeride olturdı.” (Koca, 2013; 28). “Şiraz’da Şahruh Mirza’nın ikinci oğlu İbrahim Sultan Mirza idi. Beş altı aydan sonra İbrahim Sultan Mirza ölüp, oğlu Abdullah Mirza’nın

yerine oturdu.”

2.1.7. taş zahmı bile öl- “taş yarası ile ölmek” (B 158b/4)

“Bir ékki kündin kéyin Qalat’ını algandın soñ uşbu yere bile bardı. Kiçik Bâqî Dîvâne Şîr ‘Alî bile qaçadurğamıda tutturulup édi. Munda ol qabâhatınıñ tedârükige dervâzede faşîl qoyıda kirgende taş zahmı bile öldi.” (Şirin, 2017: 83). “Bir iki günden sonra Qalat’ı aldıktan sonra işte buraya vardı. Kiçik Baki, Divane Şir Ali ile kaçıyorken yakalanmış idi. Burada o suçunun cezasına (karşılık) kapıdan girerken taş yarası ile öldü.”

2.2. Öldürme Eyleminin Gerçekleştiğini Tasvir Eden Füller

2.2.1. ‘azāb u ‘uqūbet bile öltür- “acı ve eziyet ile öldürmek” (B 210b/7)

“Muhammed Hüseyn Mîrzâ kim mundaq zışt ü şenî‘ hareketqa iqdâm qıldı ve bu nev‘ şūr u fitne-engîz ü bünyādığa ihtimâm éyledi, eger pâre pâre qılsam yeri bar édi. Törlüg törlüg ‘azāb u ‘uqūbet bile ölmekke sezā-vār édi.” (Çevik, 2014: 58). “Muhammed Hüseyin Mirza ki böyle kötü ve çirkin hareketlerde bulundu, bu türlü gürültü ve fitne koparan işlere meyletti. Eğer onu parça parça ederek öldürsem yeri var idi. Türlü türlü acı ve eziyet ile ölmeye layık (biri) idi.”

2.2.2. ‘azāblar bile öltür- “acılar içerisinde öldürmek” (B 43b/2)

“Yana şehr yetîmlerdin Dîvâne Cāmebâfını ve Kél Qaşuqını keltürdiler kim ceng-i señde ve yetîmliklerde ħire ü serāmed dēdiler. Gār-ı ‘Āşiqānda ölgen piyādelerniñ qışāşığa buyuruldı kim ‘azāblar bile öltürdiler.” (Koca, 2013; 76). “Yine şehrin ayak takımlarından Dîvâne Cāmebâf’ı ve Kel Kaşuk’u getirdiler ki (bunlar) sokak kavgasında ve ayak takımı (arasında) ileri gelenlendendi. Gār-ı Āşikân’da ölen askerlere karşılık (bunlar) acılar içerisinde öldürüldü.”

2.2.3. as- “asmak, öldürmek” (B 53b/14)

“Andicānnı algandın soñ méninñ Hocend kélgenimni eşitip H̄āce Mevlānā Qāđini erk dervāzeside bî‘izzetāne asıp şehîd qıldılar.” (Koca, 2013; 91). “Andican’ı aldıktan sonra benim Hocend’[e] geldiğimi işitip Hacı Mevlana Qadi’yi kale kapısında alçakça bir şekilde asıp şehit ettiler.”

2.2.4. baş kēs- “baş kesmek, öldürmek” (B 35b/2)

“Muhibb ‘Alî Qorçı bir pâre ebdān yigitlerni alıp kélip Hutlān suyınıñ yaqasıda bularnıñ kişisige uçrap basıp bir pâre kişi tüşürüp bir néçe baş kēsip bardı.” (Koca, 2013; 64). “Muhibb Ali Korçı bir bölük asker alıp Hutlan deresinin yakasında bunların askerleri ile karşılaşmış basarak bir takım askeri öldürüp bir kısmının da başını kesmiş gitti.”

2.2.5. başı uç- “baş kesmek, öldürmek” (B 199b/2)

“Mén yétip birige qılıç saldım. Andaq yumalanıp bardı kim taşavvur qıldım kim meger başı uçup kitti.”

(Çevik, 2014: 41). “Ben yetişip birine kılıç (ile) vurdum. Öylece yuvarlandı ki başının uçtuğunu tasavvur ettim.”

2.2.6. başını keltür- “baş getirmek, öldürmek” (B 147a/12)

“Özge çerig élige tā fermān boldı kim ol yüzdin bu yüzdin tuşluq tuşdın yörügen bile uruşa hem almadılar, bir zamānda yüz yüz éllig Afgān’ni çapqulap alıp, ba’zısını tiriğ, ekşerniğ başını keltürdiler.” (Şirin, 2017: 65). “Diğer askerlere her iki taraftan, yürümelemleri emredildi. Kısa sürede yüz, yüz elli Afgan’ı esir edip, bazılarımlı diri olarak, fakat çoğunun başını (keserek) getirdiler.”

2.2.7. boğ- öltür- “boğarak öldürmek” (B 302a/3)

“Sikender Şāh kim Sultān Muzaffer’niñ uluq oğlı bolğay atası ornığa Gücerāt’ta pād-şāh boldı. Ma’āşınıñ yamanlığının ‘İmādu’l-mülk atlıq qulı cem’i bile hem cihet bolup Sikender Şāh’ni boğup öltürüp Bahādur Hān’ni kim henüz yolda édi tilep keltürüp atasınıñ ornığa olturguzdı.” (Terzioğlu, 2016: 131). “Sultan Muzaffer’in büyük oğlu olan Sikender Şah, babasının yerine Gücerat’ta padişah oldu. Maaşının kötülüğünden İmadül Mülk adlı hizmetçisi ile anlaşıp Sikender Şah’ı boğarak öldürüp, henüz yolda olan Bahadır Han’ı getirtip babasının yerine (padişah) oturttu.”

2.2.8. boynını ur- “boynunu vurmak” (B 30b/9)

“Qalın Moğol kişisi qırıldı. Baysungur Mīrzā öz alıda hem qalın kişiniñ boynını urduruptur.” (Koca, 2013; 58). “Pek çok Moğol askeri katledildi. Baysungur Mirza kendi huzurunda da pek çok askerin boynunu vurdurmuştur.”

2.2.9. çapqula- öltür- “(kılıç ile) vurarak öldürmek” (B 62b/8)

“Biziñ çerig ve Moğul çerigi tuş tuşdın at yalañaçlap kire başladılar. Kémedekiler hiç uruşa almadılar. Qarluğaç Bahşı Moğul Béğ oğlanlarıdın birni tilep éligini tutup çapqulap öltürdi.” (Mutlu, 2017; 19). “Bizim asker ve Moğol askeri göğüs göğse atları (ile birlikte) (suya) girmeye başladılar. Gemidekiler hiç karşılık veremediler. Karlugaç Bahşı, Moğol Bey’in oğlanlarından birini isteyerek elini tutup vurarak öldürdü.”

2.2.10. fil astığa saldur- “fil altına atmak” (B 306b/9)

“Ol hātūnlarnıñ birisini fil astığa saldurdum. Ol hem öz ‘āmālığa giriftār bolup cezā’sığa yétküsidür.” (Kavallı, 2016: 22). “O kadınlardan birisini fil altına attırdım. O da kendi emellerine tutsak olup cezasına ulaşacaktır.”

2.2.11. qatl qıl- “öldürmek” (138a/12)

“Kābul ve Ğaznī’ni alğan yılı kim Kūhet ve Bennū ve Deşt ve Afgānistān’ni çapıp galebe qatl qılıp Dükī bile ötüp Āb-ı İstāde’niñ yanı bile Ğaznī’ğe keldim.” (Şirin, 2017: 50). “Kabil ve Gazne alındığı yıl

Kühet, Bennû, Deşt ve Afganistan'ı yağmalayıp birçok insanı öldürdükten sonra Düki'den geçerek, Âb-ı İstâde'nin yanından Gazne'ye geldim.”

2.2.12. öltür- “öldürmek” (B 14b/9)

“Sultân Ahmed Mîrzâ Andicānga çérig tartqanda Sultân Ahmed Mîrzâğa kirip Ura Tépeni bérđi. Sultân Maĥmûd Mîrzâdın soĥ Semerqandın qaçıp kéledürgende Ura Tépedin Sultân ‘Alî Mîrzâ çıqıp uruşup basıp öltürđi.” (Koca, 2013; 34). “Sultan Ahmed Mirza, Andican’a asker gönderince Sultan Ahmed Mirza’ya Ura Tepe’yi teslim ederek ona katıldı. Sultan Mahmud Mirza’dan sonra kaçıp gelirken Ura Tepe’den Sultan Ali Mirza çıkıp basıp öldürdü.”

2.2.13. ölümge buyur- “ölüm emri vermek” (B 32b/6)

“Hocenddin ötüp ara yolğa yétkende Halîfeni Şayĥ Zünnûnga risâlet tarîqi bile yiberildi, ol bî-hoş merdek cevâb-ı şâfî bérmeý Halîfeni tutturup ölümge buyurđi.” (Koca, 2013; 60). “Hocend’ten göçüp ara yola ulaşıldığında Halife Şayh Zünnun’a elçilik görevi ile gönderildi, o sersem adamcağız halis cevap vermeden, Halife’yi yakalattırıp ölüm emrini verdi.”

2.2.14. päre päre qıl- “parça parça kestirmek, öldürmek” (B 39b/7)

“Qara Bulaqqa tüşkende ba‘zı kirgen ként-késekke başsızlıq qılğan Moĥollarnı tutup kéltürdiler. Qāsım Bég siyâset üçün iki üçüni päre päre qıldurđı.” (Koca, 2013; 71). “Kara Bulak’a girdiğimizde, bazı şehre girerek serkeşlik eden Moğolları tutup getirdiler. Kasım Bey siyaset gereği iki üç (tanisini) parça parça kestirdi.”

2.2.15. şehîd qıl- “şehit etmek” (B 19b/13)

“Barıdın uluq Râbi‘a Sultân Béĥim éđi, Qaraköz Béĥim derler éđi. Sultân Maĥmûd Hânğa özi ĥayâtida çıqarıp éđi. Hândın bir oĥlı bolup éđi, Bâbâ Hân atlıq. ĥaylî maqbûlgına oĥlan éđi. Özbekler ĥänni Hocendte şehîd qılğanda anı ve yana andaq neçe [nâra]sîdamı zâyı‘ qıldılar.” (Koca, 2013; 42). “Hepsinden büyüğü Rabia Sultan Begim idi, Karagöz Begim derler idi. Onu kendisi sağken Sultan Mahmud Han’a vermiş idi. Han’dan Baba Han adında bir oğlu olmuş idi. Oldukça makbul bir çocuk idi. Özbekler hanı Hocend’te şehit ettiklerinde onu ve onun gibi birkaç küçüğü de katlettiler.”

2.2.16. térisini soydur- “derisini soydurmak” (B 306b/8)

“Dü-şenbe küni dîvân küni buyurdum kim ekâbir ü eşraf ü ümerâ ü vüzerâ dîvânda ĥâzır bolğaylar. Ol iki ér kişisini ve iki ĥâtûn kişisini kéltürüp sorgaylar. Beyân-ı vâqi‘ni şerĥ ü baştı bile ayttılar. Ol çâşnîĥîrni päre päre qıldurdum. Bavurçını tirigley térisini soydurdum.” (Kavallı, 2016: 22). “Pazartesi günü divan günü buyurdum ki rütbeliler ve ileri gelenler ve emirler ve vezirler divanda hazır olacaklar. O iki adamı ve iki kadını getirip sorgulayacaklar. Vuku bulan olayı ayrıntılarıyla açıkladılar. O çeşnicibaşını parça parça ettirdim. Aşçının diri bir şekilde derisini soydurdum.”

2.3. “Öldürmek/Ölmek” Anlamında Kullanılan Deyimler

2.3.1. ‘ālemdin bar- “dünyadan gitmek, ölmek” (B 27b/12)

“Kābilni algānda anam Qutluq Nigār Hanımınñ sa‘yı bile aldım. Haylī sāzvārlıq bolmadı. İki üç yıldın soñ abla zaḥmeti bile ‘ālemdin bardı.” (Koca, 2013; 53). “Kabil’i aldığımında annem Kutluk Nigar Hanım’ın çabaları ile evlendim. İyi geçinemedik. İki üç yıldan sonra kardeş sıkıntısı ile dünyadan gitti.”

2.3.2. ‘ālemdin kéc- “dünyadan geçmek, ölmek” (B 25b/2)

“Rebī‘ü’l-āḥir ayıda Sulṭān Maḥmūd Mīrzāğa qavī ‘ārıza yüzlenip altı künde ‘ālemdin kécťi.” (Koca, 2013; 50). “Rebiül Ahir ayında Sultan Mahmud Mirza kuvvetli hastalığa yakalanıp altı günde dünyadan geçti.”

2.3.3. ‘ālemdin naql qıl- “dünyadan göç etmek, ölmek” (B 138a/8)

“Mollā Abdurrahmān Ğaznī’niñ ekābiridin édi. Dānişmend kişi édi. Hemīşe ders aytur édi, bisyār mütedeyyin ü muttaqī vü perhīzkār kişi édi. Nāşır Mīrzā ölgen yılı ‘ālemdin naql qıldı. Sulṭān Maḥmūd’niñ qabrı Ğaznī’niñ maḥallātıdadur kim sulṭān qabrı anda üçün Ravza dérler.” (Şirin, 2017: 50). “Molla Abdurrahman Gazni’nin ileri gelenlerinden idi. Alim (bir) kişi idi. Aynı zamanda ders verir idi, daima dinine bağlı ve dindar ve dinin yasaklarından kaçınan (bir) kişi idi. Nasır Mirza’nın öldüğü yıl dünyadan göç etti. Sultan Mahmud’un kabri Gazni’nin mahallelerindedir ki sultan kabri orada olduğu için (oraya) Ravza derler.”

2.3.4. ‘ālem-i fānīni vedā’ qıl- “fani dünyaya veda etmek, ölmek” (B 18a/9)

“Çün Sulṭān Aḥmed Mīrzā mūrāca‘at qıldı, iki-üç menzildin soñ mizācı i‘tidāl nehcidin münḥarif bolup muḥriq ısıtma teb ṭārī boldı. Ura Tépe nevāḥīsi Aq Suğa yétkende şevvāl ayının evāsıṭıda tāriḥ sekiz yüz toqsan toquzda qırq dört yaşıda ‘ālem-i fānīni vedā’ qıldı.” (Koca, 2013; 40). “Çünkü Sultan Ahmed Mirza yöneldi, iki üç konak arası mesafe (kat ettikten) sonra aniden tabiatı değişip bozularak yakıcı sıtma hastalığı (belirtileri) ortaya çıktı. Ura Tepe bölgesi Ak Su ile birleştiğinde şevval ayının ortasında 899 tarihinde, (Sultan Ahmed Mirza) 44 yaşında fani âleme veda etti.”

2.3.5. cān tart- “can vermek” (B 17b/4)

“Hān Aḥsī yavuğığa kélip néçe qatla uruş saldı. Hiç iş qıla almadı. Aḥsīdağı bégler ve yigitler yaḥşı cānlar tarttılar.” (Koca, 2013; 39). “Han, Ahsi yakınına gelerek çok kez çarpıştı. Hiç başarılı olamadı. Ahsi’deki beyler ve askerler pek çok can verdiler.”

2.3.6. cān teslīm qıl- “can teslim etmek, ölmek” (B 161a/3)

“Muḥammed ‘Alī Mübeşşir Bég méniñ yañı ri‘āyet qılğan béglerimdin édi. Haylī merdāne vü qābil-i ri‘āyet yaḥşı yigit édi. Cébesi yoq ilgerirek şāh salğan yolğa mütveccih boldı. Yaqınığa oqladılar. Uşol

zamān cān teslīm qıldı.” (Şirin, 2017: 87). “Muhammed Ali Mübeşşir Bey, benim yeni saygınlık kazanmış beylerimden idi. Oldukça yiğit ve saygı kazanan iyi (bir) yiğit idi. Zırhı olmadan daha ileride çatallanan yola girdi. Yanını okladılar. İşte o zaman can(ını) teslim etti.”

2.3.7. cānı ayrıl- “canı ayrılmak, ölmek” (B 315a/2)

“Ölgen şehīd öltürgen gāzī. Barça Téhrinīn kelāmı bile ant içmek kérek kim hiç kim bu qıtāldın yüz yandurur. Qılmağay tā bedendin cānı ayrılmağınça bu muhārebe ve muqāteledin ayrılmağay. Béğ ve nöker uluq kiçik barça rağbet bile muşhafnı éligge alıp uşbu maẓmūn bile ‘ahd u şart qıldılar.” (Kavallı, 2016: 35). “Ölen şehit, öldüren gazi. Hepsinin Allah’ın sözü ile ant içmesi gerekir ki (hepsi) bu savaştan yüz çevirir. Can bedenden çıkmadıkça (kimse) bu savaştan ve dövüşten ayrılmayacak. Bey ve hizmetçi, büyük, küçük herkes istekle Kuran-ı Kerim’i eline alıp işte bu söz ile yemin ettiler.”

2.3.8. cānı çık- “canı çıkmak, ölmek” (B 126a/5)

“Āhīr Seydim ‘Alī Derbān’ nıñ bir ābdān nökeri birevniñ bir kūze yağını tartıp alğan üçün eşikke kéltürtüp tayağlattım. Tayağ astıda oq cānı çıqtı.” (Şirin, 2017: 29). “Sonra Seydim Ali Derban’ın önde gelen bir hizmetçisi, birisinin bir çanak yağın çekip aldığı için eşiğe getirtip dayak attırdım. Dayak altında da canı çıktı.”

2.3.9. dünyādın rıhlet qıl- “dünyadan göç etmek, ölmek” (B 167b/6)

“Yana Ferruh Hüseyin Mīrzā édi. Mīrzādın burunraq bu dünyādın rıhlet qıldı.” (Şirin, 2017: 99). “Yine (biri) Ferruh Hüseyin Mirza idi. Mirzadan daha önce bu dünyadan göç etti.”

2.3.10. dünyā-yı fānīni vedā’ qıl- “fani dünyaya veda etmek, ölmek” (B 11a/3)

“Qal’a-i Zaferğa tilegende Ebā Bekir Kāşğarīnīn çapqunığa yoluqup Şāh Béğim ve Mihr Nigār Hānım ve cemī’ élniñ ehl ü ‘iyāli esīrlıqqa tüşti. Ol zālīm bed-kirdār nıñ habside dünyā-yı fānīni vedā’ qıldılar.” (Koca, 2013; 29). “Kala-i Zafer’e (varmayı) dilerlerken, Eba Bekir Kaşğari’nin akını ile karşılaşp Şah Begim ve Mihr Nigar Hanım ve tüm halk, kadın, çocuk (olmak üzere hepsi) esir oldu. O zalim, kötü davranışının tutsaklığında fani dünyaya veda ettiler.”

2.3.11. ecel yét- “ecelin gelmesi, ölmek” (B 80b/4)

“Sulţān ‘Alī Mīrzā hem öz işke hayrān u çıqqanıdın bī-ħad peşīmān édi. Bā’zı yavuqları keyfiyyetni anlap Mīrzā’nı alıp qaçmaq hayāli qıldılar. Sulţān ‘Alī Mīrzā rızā bolmadı. Çün ecel yétip édi, qutulmadı.” (Mutlu, 2017: 50). “Sultan Ali Mirza da (Şiban Han’ın) işine şaşırılmış ve dışarı çıktığı için çok pişman idi. Bazı yakınları durumu anlayarak Mirza’yı kaçırmayı düşündüler. (Ancak) Sultan Ali Mirza (bunu) kabul etmedi. Eceli geldiği için kurtulamadı (öldü).”

2.3.12. naql qıl- “göç etmek, ölmek” (B 178b/11)

“Mén Horāsān bargānda Mollā ‘Abdü’l Ğafūr marīz édi. Mollā’niñ mezārını tavāf qılğanda Mollā ‘Abdü’l Ğafūr’niñ iyādetiğa barıp édim. Mollā’nın medresesinde édi. Néçe kündin soñ uşol marāz bile oq naql qıldı.” (Şirin, 2017: 121). “Ben Horasan’a varınca Molla Abdul Gafur hasta idi. Molla’nın mezarını ziyaret ederken Molla Abdul Gafur’un ziyaretine gitmiş idim. Molla medresesinde idi. Günler sonra işte o illet ile göç etti.”

2.3.13. ölümge bar- “ölüme varmak” (B 62b/9)

“Qarluğaç Bahşı Moğul Béğ oğlanlarındın birni tilep éligini tutup çapqulap öltürdi. Né fāyide ? kim iş andın ötüp édi. Ekşer kémedekilerin ölümge barmağığa bu hareket sebep boldı.” (Koca, 2013; 19). “Karlugaç Bahşı, Moğol Bey oğlanlarından birini dileyerek elini tutup vurarak öldürdü. (Ama) ne fayda ? İş ondan geçmiş idi. Gemidekilerin ölüme varmasına bu hareket sebep oldu.”

2.3.14. şunqar bol- “şahin olmak, ölmek” (B 6b/3)

“... Ahsī qurğanı bülend cer üstide vāqi‘ boluptur ‘imāretleri cer yaqasında érđi uşbu tārīhde düşenbih küni ramazān ayınıñ törtide ‘Ömer Şeyh Mīrzā cerdin kebüter ve kebüter-hāne bile uçup şunqar boldı.” (Koca, 2013; 23). “Ahsi kalesi yüksek (bir) uçurum üzerinde inşa edilmiştir. Binaları uçurum ucunda idi. Ramazan ayının dördünde pazartesi günü, Ömer Şeyh Mirza güvercin(ler) (ve) güvercinlik ile uçup şahin oldu (öldü).”

2.3.15. téñri rahmetiğa bar- “Allah’ın rahmetine varmak, ölmek” (B 9a/1)

“Ol fetrette Hānzāde Béğim Muhammed Şeybānī Hānğa tüşüp édi. Bir oğlı bolup édi. Hurrem Şāh atlıq. Maqbūl oğlan édi. Belh vilāyetini aña bérıp édi. Atası ölgendin bir iki yıl soñra Téñri rahmetiğa bardı.” (Koca, 2013; 26). “O fetret döneminde Hanzade Begim, Muhammed Şeybani Han’a tutsak olmuş idi. Hurrem Şah adında bir oğlu olmuş idi. Hoş bir çocuk idi. (Babası) Belh vilayetini ona vermiş idi. Babası öldükten bir iki yıl sonra (Hurrem Şah) Allah’ın rahmetine vardı.”

SONUÇ

Tarihî süreç içerisinde toplumların “ölüm” olgusuna yükledikleri anlam dinî, kültürel, sosyolojik sebeplerden ötürü farklılık göstermiştir. Bu çalışmada, Babur-nâme’nin kaleme alındığı XV. ve XVI. yüzyıl Asya ve Hindistan Müslüman Türk toplumundaki “ölüm” anlayışı ve “ölüm” için kullanılan kullanılan ifadeler tespit edilmiştir. Babur-nâme’de ölmek/öldürmek eylemi anlatılırken “‘azāblar bile öltür-, baş kes-, baş ketir-, kelle qopar-, öltür-” gibi ifadeler kullanılırken, “‘ālem-i fānīni vedā‘ qıl-, cān teslīm qıl-, dünyādın rihlet qıl-, ecel yét-, şunqar bol-” gibi metaforik söz kalıpları da kullanılmıştır. Babur-nâme’de ölüm kavramı ise, geçici dünyadan kalıcı âleme göç etme ve Allah’a kavuşma şeklinde algılanmıştır. Metinde geçen bu söz ve söz kalıpları, XV.-XVI. yüzyıl Asya ve Hindistan Müslüman Türk toplumundaki ölüm kavramını yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir.

KISALTMALAR

AYS VI. : Altun Yaruk Sudur VI. Kitap

B : Babur-nâme

BK D : Bilge Kağan Yazıtı Doğu Yüzü

Ç.I. : Çakul I. Yazıtı

DH : Divân-ı Hikmet

DLT : Divanü Lûgat-it-Türk

IB : İrk Bitig

KB : Kutadgu Bilig

KAYNAKÇA

- ALTAYTAŞ, Muhammet (2009), "Varoluşsal Açından İslam İnancında Ölüm", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- ARAT, Reşit Rahmeti (2018), **Kutadgu Bilig**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ATALAY, Besim (2018), **Divanü Lûgat-it-Türk**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AYAZLI, Özlem (2012), **Altun Yaruk Sudur VI. Kitap**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÇEVİK, Gökhan (2014), "Babur-nâme'nin [184a-244b] Arasındaki Bölümü (Metin, Gramatikal Dizin ve Sözlük)", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2016), **Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları**, Dergâh Yayınları, İSTANBUL.
- GÜRKAN, Salime Leyla (2007), "Ölüm", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, C.34, s. 32-34.
- KANZHARBEK KYZY, Gulkaiyr (2018), "Çağdaş Türk Lehçelerinde Ölüm Kavramı", **İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- KAVALLI, Seda (2016), "Babur-nâme'nin [304a-382a] Arasındaki Bölümü (Metin, Gramatikal Dizin ve Sözlük)", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.
- KAVALLI, Seda (2020), "Şecere-i Harezmsâhî'de Ölüm Kavramı" **Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences**, 6(34), s. 2086-2096.
- KOCA, Duygu (2013), "Babur-nâme'nin [1b-60b] Arasındaki Bölümünün Gramatikal Dizin ve Sözlüğü", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.

- MUTLU, Kemal (2017), "Babur-nâme'nin [61a-120a] Arasındaki Bölümü (Metin, Gramatikal Dizin ve Sözlük)", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.
- ORKUN, Hüseyin Namık (2011), **Eski Türk Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ROUX, Jean-Paul (1999), **Altay Türklerinde Ölüm**, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem (2000), **Başlangıcından Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta.
- ŞEN, Serkan (2017), **Eski Türkçenin Deyim Varlığı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ŞİRİN, Bilal İsmail (2017), "Babur-nâme'nin [120a-183a] Arasındaki Bölümü (Metin, Gramatikal Dizin ve Sözlük)", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.
- TEKİN, Talat (2019), **İrk Bitig**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TERZİOĞLU, Hakan (2016), "Babur-nâme'nin [245a-304b] Arasındaki Bölümü (Metin, Gramatikal Dizin ve Sözlük)", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.
- TOKYÜREK, Hacer (2009), "Eski Uygur Türkçesinde "Ölüm" Kavramı ile İlgili İfadeler", **Bilig**, 50, s. 169-198.
- YÜCEL, Bilal (1995), **Bâbü'r Dîvânı**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.